

Нора

Франц Кафка

Переклад: Іван Кошелівець

Я спорудив нору, і, здається, вона вдалася. Назовні видно лише один великий отвір, але в дійсності він нікуди не веде; уже по парі кроків натрапиш на природний твердий камінь. Не хочу хвалитися тим, що з наміром вдався до цієї хитрості, навпаки, це були рештки однієї з марних спроб викопати нору, але врешті-решт я вирішив не засипати цей отвір. Звичайно, деякі хитрощі бувають так вишукані, що собі виходять на шкоду, я знаю це ліпше, ніж будь-хто інший, і певно, хіба це не зухвальство — звернути увагу цим отвором на наявність тут чогось вартого придивитися. Одначе, помилиться той, хто вважатиме, що я боягуз і, мовляв, лише з боягузтва заклав цю нору. Яких тисячу кроків від цього отвору міститься прикритий шаром моху, який одгортається, справжній вхід до нори, він так замаскований, як взагалі може бути щось замасковане на світі; певно, може хтось ступити на мох або пробити його, тоді нора буде відкрита, і той, хто захоче, — правда, треба мати на увазі, що для цього потрібні ще й не абиякі здібності, — може залізти й назавжди все зруйнувати. Я добре це знаю, і навіть тепер моє життя, навіть зараз, коли воно досягло зеніту, ледве чи має одну годину спокою; там, на тому місці в темному моху, я теж смертний, і в моїй уяві часто чийсь жадібний ніс безупинно принохується навколо. Я міг би, скажуть на це, і цей вхід прикрити зверху тонким твердим шаром, а далі вниз забити крихкою землею, так що мені завжди вистачило б лише невеликого зусилля кожного разу знову пробити собі вихід. Але це якраз і неможливе, саме обачність вимагає, щоб я мав негайну можливість вибігти, саме обачність вимагає кожного разу ризикувати життям. Усе це досить складні розрахунки, і задоволення мудрої голови саме собою іноді буває єдиною причиною того, що розрахунки ведуться далі. Я мушу мати негайну можливість вибігти, бо хіба ж не може статися, що, попри всю мою пильність, мене заатакують з зовсім несподіваного боку? Я живу мирно в самій середині свого дому, а тим часом ворог повільно й тихо звідкілясь підкопується до мене. Я не хочу сказати, що він має краще чуття, ніж я; може, він так само мало знає про мене, як і я про нього. Але є вперті хижаки, які сліпо перекопують землю, і при величезному поширенні мого житла навіть вони не позбавлені надії натрапити десь на мій слід. Звісно, моя перевага в тому, що я перебуваю в своєму домі, точно знаю всі шляхи й напрями. Хижаки дуже легко може стати моєю жертвою, солодко смачною. Але я старію, є багато сильніших від мене, і моїм ворогам немає числа, може трапитися, що, втікаючи від одного, я потраплю в пазурі іншого. Ох, що тільки не може трапитися! Але на всякий випадок я мушу мати певність, що десь є легко досяжний, зовсім відкритий вихід, де я, щоб вийти, зовсім не потребую працювати, а не щоб, коли я одчайдушно копатиму, хоч і в легкому засипі, раптом — боронь Боже! — відчути в своєму стегні зуби свого переслідувача. І загрожують мені не лише зовнішні вороги. Є такі й у самій землі. Я ще їх ніколи не бачив, але легенди

оповідають про них, і я твердо в них вірю. Ці істоти живуть у глибині землі, і навіть легенди не можуть їх описати. Навіть той, хто став їх жертвою, ледве чи їх бачив; щойно вони наблизяться і ти почуєш скрегіт їх кігтів просто під тобою, і ти вже загинув, бо земля — їхня стихія. У цьому випадку не має значення, вихід, хоч він, мабуть, взагалі не врятує, а погубить мене, але я покладаю на нього надію, бо без неї не можу жити. Крім того широкого ходу, мене в'яжуть з зовнішнім світом ще зовсім вузькі, досить безпечні отвори, які забезпечують мене чистим повітрям. Їх проклали лісові миші. Я зумів доцільно включити їх у свою нору. Вони дають мені також змогу далеко чути й цим охороняють мене. Через них проникає до мене різний дріб'язок, який я поїдаю, так що можу для скромного прожитку мати достатню внутрішню поживу, зовсім не виходячи зі своєї нори; це, природно, має для мене велику вартість.

Але найкраще, що властиве моїй норі, — це тиша. Звичайно, вона оманна. Раптом вона може бути порушена, і тоді кінець усьому. Але покищо вона ще тут. Годинами я можу прокрадатися по своїх ходах і чути тільки іноді шерех якоїсь дрібної тварини, яку я потім одразу ж заспокоюю своїми зубами, або обсипання землі, що нагадує мені про потребу якогось уліпшення: поза тим — тихо. Лісовий вітер дме в середину, і тут одночасно тепло й свіжо. Іноді я потягаюся і, ходячи, перекидаюся від задоволення. Добре з наближенням старости мати таку будову, мати над собою дах, коли надходить осінь. Через кожні сто метрів я поширив свої ходи на невеликі круглі площі, там я можу собі зручно влягтися бубликом, сам себе гріти й відпочивати. Там я сплю солодким сном миру, заспокоєних жадань, довершених цілей домовласника. Я не знаю, чи звичка з давніх часів, чи й небезпеки цього дому, теж поважні, будять мене: рівномірно через певні відтинки часу я з страхом зриваюся з глибокого сну і наслухаю, прислухаюся до тиші, що панує тут незмінно вдень і вночі, усміхаюся заспокоєно і знову поринаю з розслабленими м'язами у ще глибший сон. Бідні мандрівники без дому, в лісах, у найліпшому випадку вони залазять у купи листя або гріються, збиваючися зграєю до купи, наражені на всі лиха неба і землі! Я лежу тут на безпечному з усіх боків місці — понад п'ятдесят є таких у моїй норі — і, сам собі до вподоби обираючи години, я то дрімаю, то поринаю у глибокий сон.

Не зовсім посередні нори, добре розраховано на випадок крайньої небезпеки, не просто переслідування, а облоги, розташована головна площа. Коли все інше, може, праця не так тіла, як напруженого розуму, ця укріплена площа — наслідок найважчої праці мого тіла, і то всіх його частин. Скільки разів, охоплений тілесною втомою, я хотів кинути все, простягався на спині й проклинав будову, вилазив назовні й залишав її відкритою. Я міг так робити, бо не хотів більше до неї повертатися, аж поки по годинах, а то й днях каявся і все таки повертався, майже співаючи від радості з того, що нора не була ушкоджена, і зі справжньою втіхою знову починав працювати. Праця на укріпленій площі додатково утруднювалася (додатково в тому розумінні, що від зайвих зусиль будова не мала справжньої користі) тим, що саме на тому місці, де площа мала бути за планом, земля була крихка й піскувата, цю землю треба було просто утрамбовувати, щоб утворити гарне склепіння й викруглений простір. Але цю працю я

міг виконувати лише чолом; отож, чолом кидався я на цю землю тисячі й тисячі разів, цілі дні й ночі, і був щасливий, коли розбивав чоло до крові, бо це свідчило, що стіна починала тверднути; і цим способом, як подобало мені, я заслужив свою укріплену площу.

На цій укріпленій площі я згромаджую свої запаси; усе, що вполюю понад мої поточні потреби в норі; і все, що приношу з своїх полювань поза домом, складаю теж тут. Ця площа така велика, що її годі виповнити й запасами на півроку. Тому я можу їх розсувати, ходити між ними, гратися з ними, тішитися нагромадженням та різними пахощами і завжди мати точний облік придбаного. Потім я можу все наново впорядкувати й відповідно до пори року зробити конечні розрахунки наперед і спланувати полювання. Бувають часи, коли я так забезпечений, що з байдужості до їжі не зачіпаю дрібноти, яка тут бігає, що, правда, може бути небезпечно з інших причин. Постійні клопоти з підготовкою до оборони призводять до того, що мої плани стосовно використання нори для таких цілей змінюються або ускладнюються, правда, в незначних розмірах. Іноді здається мені небезпечним будувати оборону тільки на укріпленій площі; багатоскладність мого житла дає мені багато можливостей, і я приходжу до висновку, що було б обачніше запаси дещо розподілити й забезпечити ними деякі малі площі; тоді я вирішую орієнтовно кожную третю площу призначити як місце резервного складу запасів або кожную четверту як головне, а кожную другу як другорядне місце запасів і т. д. Або з метою обману я взагалі виключаю з нагромадження запасів деякі ходи чи обираю вже перескоками, відповідно до їх розташування супроти головного виходу, лише деякі площі. Кожен з цих нових планів вимагає, правда, важкої праці переносу вантажів, бо за новими розрахунками мушу носитися з вантажами туди й сюди. Звичайно, я можу робити це спокійно, без надмірного поспіху, і зовсім не так зле носити в роті смачні речі, відпочивати, де тобі захочеться, і де захочеться — ласувати. Гірше тоді, коли, це звичайно буває, як я перелякано прокидаюся зі сну, мені здається, що теперішній розподіл зовсім хибний, може призвести до великої небезпеки, і його треба негайно, з поспіхом, без огляду на заспаність і втому, наново впорядкувати; тоді я поспішаю, літаю; тоді не маю часу на розрахунки; хочу здійснити новий, зовсім новий план, хапаю довільно, що потрапляє на зуби, тягну, несу, зідхаю, стогну, спотикаюсь, бо перша-ліпша зміна сучасного стану, що здається мені таким небезпечним, вже може заспокоїти мене. Так триває аж поки поступово з повним пробудженням надходить протверезіння, тоді я ледве чи розумію такий надмірний поспіх, глибоко вдихаю спокій свого дому, який сам збаламутив, повертаюся на місце свого сну і в новонабутій утомі негайно засинаю, а при пробудженні, як незаперечний доказ нічної праці, що вже здається майже сном, помічаю на зубах якого-небудь пацюка. Потім знову бувають часи, коли мені здається найкраще об'єднати всі запаси на одній площі. Як можуть вони допомогти мені на малих площах, взагалі скільки їх можна там розмістити, а як щось і розмістиш, воно перепиняє мені шлях і може колись при обороні заважатиме бігти. Крім того, це, звичайно, дурне, але правда, що мусиш потерпати, коли не бачиш усіх запасів разом і

не знаєш, що в тебе є. Та й хіба не трапиться при цих розподілах щось утратити? Я не можу безугавно ганяти уздовж і впоперек своїх ходів, щоб бачити, чи все перебуває в належному порядку. Головна думка розподілу запасів правильна, але, властиво, тільки тоді, коли маєш багато площ на зразок моєї оборонної площі. Багато таких площ! Певно! Але хто може їх набудувати? Та й у загальний план моєї нори тепер уже не включиш їх заднім числом. Припустімо, я погоджуюся, що хіба моєї нори, якщо вона взагалі має хіби, полягає в тому, що деякі влаштування зроблені тільки один раз. Признаюся навіть, що протягом усього процесу будування у мене невиразно в свідомості, але й досить виразно, якби я мав лише добру волю, жила вимога мати більше оборонних площ, але я їй не піддався, бо почував себе слабим для такої велетенської праці, ба почував себе навіть слабим уявити собі її конечність. Так, я почував себе занадто слабим, щоб усвідомити собі до кінця конечність подібної праці, але якимось тишив себе не менш невиразним відчуттям, що як цих засобів захисту й не вистачало б, то в моєму випадку можна покладатися на ласку Провидіння, якому залежало на тому, щоб зберегти моє чоло, мою трамбовку, і тому зробленого мало б вистачати. Отак я й маю лише одну оборонну площу, і ті невиразні почуття, що однієї не вистачатиме, зникли. Хоч і що там було б, я мушу вдоволитися однією, малі площі ніяк не можуть її замінити, і коли я зміцнююся в цьому переконанні, знову починаю перетягувати все з малих площ на укріплену. На якийсь час я маю певну втіху з того, що вільні всі площі й проходи, бачу, як на головній площі копичаться маси м'яса і ширять аж до найдальших проходів суміш багатьох пахощів, кожна з яких по-своєму чарує мене, і здаля я можу визначити кожную з них. Потім своїм звичаєм настають особливо мирні часи, коли я свої місця сну поволі переношу, поступово з зовнішнього кола ближче до середини, поринаю все глибше в пахощі, доки нарешті не можу стриматися і якоїсь ночі кидаюся на укріплену площу, хижо вдираюся в свої запаси й аж до повного запаморочення поглинаю найкраще з того, що люблю. Щасливі, але небезпечні часи; якби хтось утямив їх використати, міг би легко знищити мене, не наражаючися на небезпеку. І в цьому випадку теж шкідливо впливає брак другої чи третьої укріпленої площі. Це велике єдине загальне скупчення зваблює мене. Я намагаюся різними способами боронитися від спокуси; розподіл по малих площах є одним з таких заходів, але, на жаль, як й інші подібні заходи, він приводить через стриманість до ще більшої жадоби, яка, затьмарюючи розум, свавільно міняє плани оборони на угоду насиченню.

По таких часах я маю звичку, щоб опанувати себе, перевіряти свій дім, і по застосуванні потрібних покращень часто, бодай на короткий час, залишати його. Навіть і тоді довго лишатися поза домом здається мені суворою карою, але невеликі прогулянки я вважаю потрібними. Завжди наближення до виходу має в собі щось урочисте. Під час хатнього життя я уникаю його, уникаю навіть заходити в прохід, що веде до нього, в останні розгалуження; та й не легко там блукати, бо я застосував невелике зігзагоподібне ускладнення ходів; там починалася моя нора, я тоді ще не смів і сподіватися, що її так збудую, як вона уявлялася мені в планах, я почав, наче

граючися, з цього кутика, і вперше бурхлива радість праці вилилася у створення лабіринту, що здавався мені тоді вершком будівельного мистецтва, а сьогодні я, мабуть, справедливо оцінив би його як надто дрібничкову будову, яка, теоретично, може, й вишукана — ось вхід до мого дому, говорив я тоді іронічно до невидимих ворогів, і вже бачив, як усі вони душаться при вході до лабіринту, — але в дійсності занадто тонкостінна іграшка, яка ледве чи встояла б проти нападу або проти ворога, який одчайдушно бореться за своє життя. Чи повинен я з цієї причини перебудувати цю частину? Я вагаюся з рішенням, і, певно, вона залишиться, як є. Попри велику працю, для якої потрібен відповідний настрій, було б це найнебезпечніше, що можна вигадати. Тоді, як я починав копати нору, я міг там відносно спокійно працювати, небезпека не була багато більшою, ніж де інде, але сьогодні було б, далєбі, легковажно звертати увагу світу на цю будову, сьогодні це вже неможливе. Мене майже тішить бережне ставлення до цього первістка нори. А якби мав статися великий наступ, який план входу міг би врятувати мене? Вхід має вводити в оману, відволікати, мучити напасника; на випадок потреби й цей може виконувати цю роль. Але справжній великий напад я мушу зустріти разом усіма засобами цієї нори й усіма силами свого тіла й душі — це зрозуміле. Тож і цей вхід може лишитися. Нора має так багато від природи накиннутих слабостей, що може лишитися й ця, створена моїми руками, хоч і пізно, але чітко усвідомлена. Це, звичайно, не означає, що ця слабкість час від часу, а може, й стало не хвилює мене. Коли я в своїх звичайних прогулянках обходжу цю частину мого житла, то це й трапляється головне тому, що мені неприємно бачити її, що я не хочу дивитися на слабе місце будови, яка вже й так занадто непокоїть мою свідомість. Хай те слабе місце вгорі при вході лишається непоправним, але хай і я, скільки це можливе, не маю його перед очима. Ледве я наближаюся до виходу, хоч і відокремлений ще проходами й площами від нього, як уже почуваю, що потрапив в атмосферу великої небезпеки: іноді мені здається, наче з мене сиплеться шерсть, наче я от-от стану голий тілом, і в цю мить мене привітає виття моїх ворогів. Певно, подібне почуття викликає вже вихід сам собою, кінець хатнього затишку, але ще й ця будова входу мене особливо мучить. Іноді мені сниться, наче я його перебудував, зовсім його змінив, швидко, величезним зусиллям за одну ніч, ніким не помічений, і хоч він не здійснений, цей сон, в якому таке відбувається, він найсолодший з усіх, сльози радості від порятунку ще блищать на моїй бороді, коли я прокидаюся.

Муки цього лабіринту доводиться мені долати й фізично, коли я виходжу; мені страшно й одночасно приємно від зворушення, коли я іноді в своєму власному витворі заблуджуся на мить, і твір усе ще, здається, напружується виправдати своє існування переді мною, перед тим, хто вже давно виніс свій вирок. А потім я опиняюся під моховою покрівлею, якій іноді даю час — коли не виходжу з дому — зростися з лісовим ґрунтом; тепер потрібен ще один натиск головою — і я надворі. Цей малий рух я довго не наважуюся зробити. Якби мені не треба було знову перемагати труднощів вхідного лабіринту, певно, я сьогодні відмовився б від свого наміру й повернувся назад. Ну, то й що? Твій дім у безпеці, замкнений у собі. Ти живеш у спокої, в теплі, добре харчуєшся,

ти володар, єдиний володар безлічі проходів і площ, і всім цим, певно, ти не хочеш пожертвувати, але все ж від чогось доводиться й відмовитися; маєш певність повернутися, але чи вдасться тобі ризикована гра? Чи є розумні підстави для неї? Ні, для чогось подібного не може бути розумних підстав. Але потім я все ж обережно підношу ляду й опиняюся надворі, обережно опускаю її й жену якнайшвидше геть від зрадливого місця.

Але, властиво, я не на свободі, правда, не протискаюся вже через проходи, а мчу відкритим лісом, чую в своєму тілі нові сили, для яких до деякої міри нема простору в норі, і навіть на оборонній площі, навіть як вона була б і в десять разів більша. Та й харчування надворі краще; полювання, правда, важче, успіх не такий певний, але здобич у всіх відношеннях кращої якості; усього цього я не заперечую, умію відчутти й смакувати його, бодай так само добре, як і кожний інший, але, мабуть, багато ліпше, бо я полюю, не як волоцюга, з легковажності або розпачу, а доцільно й спокійно. Та я й не призначений і не приречений на безконечне життя, а знаю, що мій час обмежений, що я не мушу тут полювати без кінця, знаю, що мене, коли до певної міри захочу й утомлюся цим життям, хтось покличе до себе, чийому запрошенню я не зможу протистояти. І так я міг би цей час тут використати й провести його безтурботно, а, однак, я не міг би так жити й не можу зараз. Багато клопоту завдає мені нора. Я швидко відбіг від входу, але скоро повертаюся назад. Я шукаю доброго сховку й пильную входу до мого будинку — цього разу ззовні — день і ніч. Хай назвуть це безумством, воно справляє мені невимовну радість і заспокоює мене. Мені здається тоді так, наче я стою не перед своїм домом, а перед самим собою, коли сплю й маю щастя одночасно міцно спати і при тому пильно охороняти себе. Я до певної міри нагороджений не лише можливістю бачити привидів ночі в безсиллі щасливого сну, а й зустрічатися з ними одночасно в дійсності й при повній силі пильності, у спокійній здібності міркувати й зважувати. І я переконуюся, що дивним чином мої справи не так уже й погані, як я часто уявляю і як, мабуть, знову уявлятиму, коли увійду до свого дому. У цьому відношенні, як і в інших, але в цьому особливо, такі прогулянки справді конечні. Певно, я таки старанно обрав собі вхід осторонь, рух, що відбувається тут, якщо зібрати спостереження одного тижня, все таки дуже великий, але так воно, мабуть, скрізь, у всіх придатних до життя місцях, і може, навіть ліпше бути на більшому русі, який у висліді своєї інтенсивності сам себе підгонить, ніж у певній самотності бути відданим на поталу першому-ліпшому прогнозі, який шукає повільно. Тут багато ворогів і ще більше їх помічників, але вони борються й між собою і мчать у своїй заклопотаності повз нору. За весь цей час я не бачив нікого, хто шукав би безпосередньо коло мого входу, на моє й його щастя, бо, ошалілий від страху за нору, я, певно, схопив би його за горло. Звісно, проходили й такі, поблизу яких я не зважувався лишатися, перед якими, зачувши їх уже здаля, мусів утікати; про їх ставлення до нори я не міг би з певністю нічого сказати, але для заспокоєння зовсім вистачало того, що при поверненні я нікого з них не бачив, і вхід не був порушений. Бували щасливі часи, коли я майже говорив собі, що ворожість світу до мене, може, припинилася чи

заспокоїлася; або що міць моєї споруди вилучила мене з дотеперішньої нищівної боротьби. Можливо, нора боронить більше, ніж я взагалі думав або в середині її зважувався думати. Доходило аж до того, що я іноді мав бажання зовсім уже не повертатися в нору, а влаштуватися тут, поблизу входу, проводити своє життя в спостереженні входу; завжди мати його на оці й у тому знайти своє щастя, думати, як певно могла б боронити мене нора, якби я в ній сидів. Та від дитячих снів ми знову прокидаємося, здригаючися з переляку. Яка ж то безпека, коли я спостерігаю її ззовні? Чи можу я взагалі оцінювати небезпеку, в якій перебуваю в норі, на підставі досвіду, здобутого тут, надворі? Чи мають мої вороги справжнє відчуття мене, коли я не в норі? Певне чуття мене вони, звичайно, мають, але повного — ні. А коли чуєш усе, чи не є це передумовою реальної загрози? Ні, я все таки не пильную себе у сні, як думав, навпаки, я сплю, а ворог пильнує. Можливо, він знаходиться серед тих, що байдуже мандрують повз моє житло й лише кожного разу перевіряє, як і я, чи двері не ушкоджені і чи приготовані вони до нападу, і проходить далі лише тому, що, як йому відомо, господаря нема вдома, а то й знає, що він наївно притаївся поруч у кущах. І я залишаю свій пункт спостереження, досить з мене життя на свободі; мені здається, що я не міг би більше навчитися ні тепер, ні пізніше. Я дістаю бажання попрощатися з усім, що тут є, повернутися в нору й ніколи більше сюди не виходити, дати речам іти своїм порядком і не затримувати їх непотрібними спостереженнями. Але розбещеному тим, що доти все бачив, що відбувається над входом, мені тепер дуже страшно проробити процедуру повернення, що сама з себе притягає увагу, і не знати, що діється скрізь навколо, за моєю спиною і що станеться за зачиненою лядою. Я пробую робити це в буряні ночі з швидким укиданням до середини здобичі, це ніби вдається, але чи воно справді вдалося, виявиться лише тоді, коли я сам увійду; воно виявиться, але вже не мені, а як і мені, то надто пізно. Отже, стримуюся і не входжу. Я копаю, звичайно, на достатній віддалі від справжнього входу, тимчасову спробну нору, вона не довша від мене самого і теж прикрита мохом. Я залажу в цю нору, прикриваю її за собою, терпляче чекаю, обраховую різні відтинки часу в різні пори дня, потім відкидаю мох, виходжу й реєструю свої спостереження. Я здобуваю найрізноманітніший досвід доброго й поганого ґатунку, але загального закону чи непомильної методи входити в дім не знаходжу. У висліді цього я ще не зайшов у справжній вхід і перебуваю в стані розпачу, що скоро таки мушу це зробити. Я не далекий від думки піти геть, продовжити попереднє безрадісне життя, в якому не було жадного захисту, а лише суцільна невиразна маса небезпек, і, можливо, окрема небезпека була не так помітна й не така страшна, як учить мене порівняння між моїм надійним житлом й усією останньою дійсністю. Певно, подібне рішення було б суцільною дурнотою, викликаною лише занадто довгим життям на свободі; але нора ще належить мені, вистачає зробити лише один крок, і я вже в безпеці. Тож я відкидаю всі сумніви і просто в ясний день біжу до дверей, щоб зовсім певно піднести їх, але не можу цього зробити, перебігаю через них і навмисне кидаюсь у колючий кущ, щоб покарати себе, покарати за провину, якої сам не знаю. Потім усе таки в кінцевому рахунку мушу сказати собі, що маю рацію і що

справді неможливо залізти, не відкривши найдорожчого, хоч на одну мить усім навколо — на землі, на деревах, у повітрі. І небезпека зовсім не уявна, а цілком реальна. Це не мусить бути справжній ворог, що йому я можу піддати охоту стежити за мною, це може бути що-небудь з дрібноти, яка-небудь огидна дрібна істота, яка з цікавосте піде за мною, щоб тоді, сама того не знаючи, стати провідником усього світу проти мене; та воно не мусить бути й таке; можливе, буде, і це не менш погано порівняно з іншим, у багатьох відношеннях це найгірше, — можливо, буде хто-небудь з моєї породи, знавець вартосте нор, якийсь лісовий брат, що полюбляє спокій, але ледачий негідник, який хоче жити, не будуючи. І якби він лише прийшов тепер, якби лише в своїй нищій жадобі відкрив вхід, якби лише почав підносити мох, а як йому це вдалося б, хай би він мені туди втиснувся і вже був би аж так далеко, щоб лише на одну мить виринув його зад переді мною, щоб я в нестямі міг стрибнути на нього, вільний від будь-якого застереження, закусати його, розірвати, розшматувати й висати, а його труп відразу ж кинути до іншої здобичі, а насамперед, і це найголовніше, нарешті опинитися в своїй норі; у цьому випадку я навіть тішився б своїм лабіринтом, і насамперед мені хотілося б натягнути мохову покришку над собою й відпочивати, як мені здається, всю решту свого життя. Але ніхто не йде, і я лишаюся сам з собою. Тому що я заклопотаний труднощами цього діла, мій переляк значною мірою зменшується, і тепер я фактично не уникаю входу; кружляти колом навколо нього робиться моїм улюбленим заняттям, це виглядає вже майже так, ніби я сам ворог і чигаю відповідної нагоди, щоб успішно вломитися в нору. Якби я мав когось такого, на кого міг би покладатися, кого міг би поставити на свій пункт спостереження, тоді я міг би зовсім спокійно увійти в нору. Я домовився б з тим, до кого маю довір'я, щоб він пильно спостерігав ситуацію під час мого входу в нору і довгий час після того, на випадок познаних небезпеки стукав би в мохову покришку, але тільки в цьому випадку. Таким робом наді мною все було б полагоджене і нічого не лишилося б, крім того, на кого я покладаюся. Але чи не зажадав би він послуги за послугу, чи не захотів би бодай оглянути нору? Уже саме це: когось добровільно пустити в свою нору, було б безмірно боляче для мене. Я збудував її для себе, а не для відвідувачів, і думаю, що не впустив би його; і навіть за те, що він дав би можливість увійти в нору, не впустив би його. Але я й не міг би його впустити, бо мусів би або впустити його самого, що поза межами всякої уяви, або ми мусіли б увійти разом, від чого втрачала значення та послуга, яку він мав мені зробити — пильнувати після мого входу. А як бути з довір'ям? Чи можу я так само довіряти тому, кому довіряю віч-на-віч, і тоді, коли не бачу його й нас роз'єднує мохова покришка? Відносно легко довіряти кому-небудь, коли за ним одночасно пильнуєш або можеш пильнувати, можна навіть кому-небудь довіряти на віддалі, але з середини нори, отже, з іншого світу, цілковито на когось покладатися, я думаю, неможливо. Але й ці сумніви зайві, вистачає вже одного переконання, що під час або по моєму вході вся безліч життєвих випадковостей може перешкодити довіреному виконати свій обов'язок; і які не передбачені для мене наслідки може мати найменша з цих перешкод. Ні, взявши все разом, я зовсім не мушу нарікати, що живу сам і не маю нікого, на кого мушу

покладатися. Я, певно, не втрачаю ніяких вигод і, мабуть, уникаю шкоди, а довіряти я можу тільки своїй норі. Я мав би це раніше зважити і на випадок, який мене турбує тепер, все обміркувати наперед. Я мусів би прокласти перший хід так, щоб він мав на відповідній віддалі один від одного два входи, так щоб через один вхід міг зайти з усіма konieczними обережностями, швидко пробігти початковий хід до другого входу, прохилити там трохи мохову покривку, що мусіла бути влаштована відповідно до цієї мети, і звідти спробувати оглядати становище кілька днів і ночей. Лише так було б правильно. Правда, два входи подвоюють небезпеку, але це застереження треба б лишити на боці, тим більше, що один вхід, задуманий лише як спостережний пункт, був би зовсім вузький. І далі я вже гублюся в технічних міркуваннях, починаю знову снувати свою мрію про зовсім досконалу нору, це мене трохи заспокоює, захоплено я бачу з заплученими очима ясні й менш ясні можливості будови, які дають змогу непомітно залізти й вилізти. Так лежачи й думаючи, я оцінюю ці можливості дуже високо, але лише як технічні досягнення, а не справжні вигоди, бо що таке ці безперешкодні залізання й вилізання? Це свідчить про неспокійне почуття, непевну самооцінку, нечисті пристрасті, — погані якості, які виглядають ще багато гірше при наявності споруди, що є ось тут і може забезпечити спокій, коли їй цілковито довіритися. Розуміється, я тепер за її межами й шукаю можливості повернутися; для цього дуже бажані були б відповідні технічні улпшення. А може, й не дуже. Хіба це не велика недооцінка житла в стані сучасного нервозного страху, коли розглядаєш його лише як дупло, до якого хочеться залізти з найбільшою певністю? Звичайно, воно й є таке дупло або мало б бути ним, і коли я уявляю собі, що перебуваю в небезпеці, тоді з затисненими зубами й усією силою волі тільки хочу, щоб споруда була лише ямкою, призначеною для рятунку мого життя і щоб вона це чітко поставлене завдання найдосконаліше виконувала, а від усіх інших завдань я готовий звільнити її. А справа стоїть так, що вона в дійсності — якої в нещасті не бачиш, а лише в часи крайньої небезпеки навчаєшся бачити — гарантує значну безпеку, але не зовсім достатню, щоб у ній турботи будь— коли зовсім зникли? Бувають інші, гордовитіші, змістовніші, значно дальші турботи, але їх роз'їдаюча дія, можливо, подібна до тих турбот, яких життя завдає надворі. Якби я заклав нору тільки для охорони свого життя, я, правда, не помилився б, але співвідношення між велетенською працею і фактичною безпекою, бодай наскільки я спроможен її розуміти й наскільки можу нею скористатися, було б для мене не вигідне. Дуже прикро признаватися собі в цьому, але таке визнання конечно, особливо з уваги на той вхід, який від мене, будівничого й власника, замкнувся, дослівно наче скорчився. Алеж житло — не просто рятівна нора. Коли я стою на укріпленій площі, оточений високими нагромадженнями м'яса, повернувшись обличчям до десяткох ходів, що розгалужуються звідти, кожен відповідно до загального розташування опущений униз чи піднесений, видовжений чи округлий, розширений чи звужений, і всі однаково тихі й порожні, кожен готовий по-своєму вести мене далі до багаткох площ, теж тихих і порожніх, — тоді думка про безпеку усувається на задній план, тоді я знаю напевно, що тут мій замок, який я, дряпаючи й кусаючи, трамбуєчи й

вибиваючи, відвоював від затятої землі, мій замок, який не може ніколи належати комусь іншому і такий дорогий мені, що в кінцевому рахунку я готовий спокійно прийняти тут смертельну рану від свого ворога, бо моя кров усмокчеться тут у мою землю й не пропаде. І що ж інше, як не це, виповнює змістом чудові години, які я маю звичку переживати, чи мирно сплючи, чи весело пильнуючи у проходах, у тих проходах, які зовсім точно розраховані для мене, для приємного потягування, дитячого перекидання, лежання в замріянні, щасливого пробудження. А ці малі площі, кожна з них я добре знаю, попри цілковиту їх подібність, можу чітко відрізнити з заплющеними очима з самого вигину стін, вони оточують мене мирно й тепло, як не огортає ніяке гніздо свого птаха. І все, все тихе й порожнє.

А якщо це так, то чому ж я вагаюся, чому боюся напасника більше, ніж можливості, може, ніколи не побачити свого житла? Але це останнє, на щастя, неможливе, зайве було б у роздумах доводити собі, що означає для мене нора; я й нора так нерозривні, і я міг би спокійно, спокійно, не зважаючи на свій страх, оселитися тут назавжди, для чого зовсім не треба перемагати себе і, всупереч усім сумнівам, відкрити вхід; зовсім уже вистачає того, що я бездіяльно чекав, бо ніщо не може розлучити нас надовго, і якось я нарешті таки зйду вниз. Це зрозуміле, але скільки ще проміне часу і скільки всього ще може статися як тут угорі, так і там унизу? І все ж тільки від мене залежить скоротити цей час і негайно зробити потрібне.

Й от, уже нездібний думати від втоми, з опущеною головою, непевними ногами, уже півсонний, більше мацаючи ногами, ніж ідучи, я наближаюся до входу, повільно підношу мох, повільно сходжу вниз, з неухильності лишаю вхід надто довго відкритим, згадую потім про це, повертаюся знову, щоб направити недогляд, але пощо вилазити нагору? Я маю натягнути лише мохову покривку, добре, спускаюся знову вниз і нарешті натягаю мохове заткало. Лише в цьому стані, виключно в цьому стані можу виконати цю операцію. Потім лежу під мохом поверх накиданої здобичі, облитий кров'ю й соками м'яса, і тепер міг би вже поринути у вимріяний сон. Ніщо не заважає мені, ніхто не йшов слідом за мною; під мохом, здається, бодай досі було спокійно, і якби навіть не було спокійно, мені здається, я не міг би тепер пильнувати; я змінив місце, з горішнього світу прийшов у своє житло і його вплив відразу відчуваю. Це новий світ, який додає нових сил, і те, що нагорі здавалося втомою, тут уже такою не відчувається. Я повернувся з подорожі, до нестями втомлений турботами, але зустріч зі старим помешканням, праця коло впорядкування, що чекає на мене, потреба бодай поверхово оглянути все приміщення, але передусім з поспіхом добитися до укріпленої площі — усе це перетворює мою втому на неспокій і завзяття, наче б я до повернення в нору перебував у довгому й глибокому сні. Перша праця дуже важка, і вона цілком поглинає мою увагу: протягнути здобич через вузькі й тонкостінні проходи лабіриту. Я тисну вперед усіма силами, і справа посувається, але, як на мене, дуже повільно; щоб прискорити рух, я відтискаю назад частину м'яса, протискаюся через нього вперед, тепер переді мною лише частина здобичі, мені легше штовхати її; але я так затиснений м'ясом у цьому вузькому проході, яким, навіть коли я нічого не тягну, буває трудно

протискатися, так що я міг би задихнутися у своїх власних запасах, і тоді я можу звільнитися від них, лише з'їдаючи й висмоктуючи дещо. Але транспорт вдається, я за короткий час закінчую його, лабіринт подоланий, відсаплюючися, я опиняюся в належному проході, тягну здобич через сполучний прохід до спеціального, для цих випадків передбаченого головного ходу, який крутим спадом виходить на головну площу. Тепер уже зайві зусилля, усе пливе й котиться майже саме вниз. Нарешті я на своїй укріпленій площі! Нарешті я можу спочити. Усе лишилося без змін, ніякого помітного нещастя, здається, не сталося, дрібні ушкодження, які я помітив з першого погляду, можна швидко направити, ще лишається тільки довга мандрівка проходами, але вона неважка, це розмова з друзями, як я робив за старих часів або — я ще не такий старий, але про багато речей спогади цілковито затьмарюються — як робив чи чув, що так робиться. Тепер я починаю з другого проходу навмисне повільніше, по оглядинах укріпленої площі часу в мене досить — у своїй норі я завжди маю без міри часу, — бо все, що я роблю тут, добре й важливе, і до певної міри воно вдовольняє мене. Я починаю з другого проходу й перериваю оглядини посередині, переходжу до третього проходу, дозволяю йому вести мене на укріплену площу і мушу тепер знову йти до другого проходу; так я граюся з працею, і збільшую її, і сміюся, й радію, і зовсім заплутуюся у праці, але не відриваюся від неї. Заради вас, проходи й площі, і передусім заради тебе, укріплена площа, прийшов я сюди, ризикував життям після того, як, довготривало оглупілий, дрижав у клопоті за вас і не зважувався повернутися. Що мені тепер небезпека, коли я з вами. Ви належите мені, а я вам; ми з'єдналися; що нам може статися? Хай там зверху вже тиснеться натовп і наставляє пачі пробити мох. Своєю мовчанкою й порожнечою вітає мене тепер оселя і стверджує те, що я кажу. — А тепер мене опановує таки якась млявість, і на одній площі, що належить до моїх улюблених, я легенько скручуюся; правда, ще багато чого не оглянуто, але я й оглядатиму далі, до кінця, я не хочу тут спати, лише піддаюся спокусі так розташуватися тут, наче б хотів заснути, хочу лише переконатися, чи вдається, але мені не вдається перемогти себе, і я поринаю у глибокій сон.

Я таки дуже довго спав. Прокинувся лише в кінці сну, який сам розвіюється; сон, видимо, був дуже легкий, бо збудив мене ледь чутий писк. Я впізнаю його відразу, це дріб'язок, на який я мало звертав уваги й занадто шкодував його, деś за моєї відсутності прорив новий шлях, цей шлях перетнувся зі старим шляхом, на тому місці завихрюється повітря й витворює легенький шум. Що за невпинний народ, і яка обтяжлива його пильність! Я муситиму, старанно прислухаючися до стін свого проходу, випробовуючи копанням, знайти місце ушкодження, і лише тоді можна буде усунути той шум. Зрештою, нова нора, якщо вона якось відповідає системі моєї споруди, може бути корисна мені як нове джерело повітря. Але той дріб'язок, я муситиму пильнувати далеко краще, ніж раніше, нікого не шкодуючи.

Тому що я маю багатий досвід у подібному дослідженні, воно не триватиме довго, і я можу відразу ж з цього почати; передбачаються, правда, ще інші праці, але ця найконечніша, у моїх проходах мусить бути тиша. Цей шум, до речі, відносно невинний;

я не чув його тоді, як увійшов, хоч він, певно, вже був і тоді; треба було мені почути себе зовсім удома, щоб його помітити, він до певної міри помітний лише вухові домовласника. Та він і не сталий, як звичайно бувають такі шуми; він проривається з великими паузами, що походить, очевидно, від сили тиску повітряного струму. Я починаю дослідження, але мені не вдається знайти те місце, де потрібне втручання; я пробую, правда, копати, але наугад; природне, що нічого не виходить, і велика праця копання, а ще більше засипання й вирівнювання пропадає даремно. Я зовсім не наближаюся до джерела шуму, він усе ще незмінно тонко звучить з рівномірними паузами, то як сичання, то як свист. Власне, тепер я міг би заспокоїтися; він, правда, дуже заважає, але ледве чи можна сумніватися в правильності встановленого мною походження шуму, він навряд чи посилюватиметься, навпаки, може трапитися й так, що — досі мені все таки не доводилося так довго чекати — подібні шуми з часом під впливом дальшої праці малих свердлярів самі зникають, а окрім того, випадок часто легко наводить на слід ушкодження, тоді як систематичне шукання може довго не вдаватися. Так потішаю я себе й хотів би залюбки далі поблукати проходами й відвідати площі, з яких багатьох ще не бачив, а між тим і потовктися трохи на укріпленій площі, але все це мене не заспокоює, і я мушу шукати далі. Багато часу, багато часу, який я міг би краще застосувати, коштує мені той дріб'язок. При таких нагодах мене звичайно приваблює технічна проблема; я уявляю собі, наприклад, зі звуку, який моє вухо з усією властивою йому тонкістю має здібність розрізняти спричинника шуму, зовсім точно окресленого; а потім мене тягне перевірити, чи дійсність відповідає моєму припущенню. І це правильно, бо, поки причина не стверджена, я не можу почувати себе впевнено навіть коли б мова йшла лише про те, куди скочується піщина, відірвавшись від стіни. І такий шум з цього погляду зовсім не другорядна справа. Але другорядна чи не другорядна, хоч і як старанно я шукаю, нічого не знаходжу або, навпаки, знаходжу надто багато. Саме на моїй улюбленій площі мало це статися, думаю я, відходжу якнайдалі, майже до середини ходу, що веде до наступної площі; усе це властиво жарт, ніби я хочу сказати, що, мовляв, не сама лише моя улюблена площа приготувала мені це ушкодження, а що є вони й в інших місцях, і починаю сміючися слухати, але скоро перестаю сміятися, бо справді подібні ознаки є й тут. Це нічого, іноді думаю я, ніхто, крім мене, не почув би такого, я чую, звичайно, тепер дедалі виразніше вигостреним вправністю вухом, та в дійсності, як я міг з допомогою порівняння переконатися, скрізь чути той самий звук. Він і не посилюється, як я пересвідчуюся, коли, не притуляючися безпосередньо до стіни, слухаю посередині проходу. Тоді я взагалі з напруженням, ба з завмиранням, більше відгадую, ніж чую, дихання звуку. Але саме ця рівномірність, що виявляється на кожному місці, заважає мені найбільше, бо годі це погодити з моїм первісним припущенням. Якби я правильно відгадав причину шуму, він з більшою силою звучав би з певного місця, яке саме й треба б знайти, а далі мусів би слабнути. Коли ж моє пояснення було помилкове, то що це могло б бути? Могла бути ще можливість, що є два центри шуму, який я слухав лише на віддалі від них, і коли я наближався до одного з центрів, його звук посилювався, але

у висліді послаблення звуку з іншого центру загальне враження для вуха було завжди приблизно однакове. Я майже вірив уже, що уважно прислухаючися, пізнавав, хоч і дуже невиразно, відмінності звучання, які підтверджували нове припущення. У кожному разі я мусів значно розширити область дослідження супроти того, як робив це досі. Тому я йду вздовж проходу аж до головної площі й починаю слухати там. — Дивно, той самий звук і тут. Так, це шерех, витворюваний копанням якихось нікчемних тварин, які підло використали мою відсутність; у кожному разі вони далекі від намірів, спрямованих проти мене, вони заклопотані лише своєю справою і, доки не натрапляють по дорозі на перешкоду, тримаються наперед визначеного напрямку, усе це я знаю, однак мені не зрозуміле й збуджує мене та збиває з глузду так потрібний для праці розум те, що вони наважилися підійти аж до головної площі. Я не хочу тепер заглиблюватися в міркування: чи то була все таки значна глибина, на якій лежить укріплена площа, чи великий обсяг і відповідний йому рух повітря, відстрашували досі копачів, чи сам той факт, що це укріплена площа, якось доходив до їх тупої свідомості? У всякому разі копання у стінах укріпленої площі я досі не зауважував. Правда, тварини приходили масово, приваблені гострими запахами, тут я мав багате полювання, але вони прокопувалися десь зверху в мої ходи і потім приходили, перелякані, але й сильно приваблені, збігаючи сходами вниз. Але тепер вони свердлували в стінах. Якби ж я виконав був бодай найголовніші плани своєї юності й раннього змушніння, чи точніше — якби я мав силу їх виконати, бо бажання не бракувало. Одним з тих улюблених планів було бажання відокремити укріплену площу від навколишньої землі, тобто лишити її стіни приблизно товщиною в мій зріст, а поза тим навколо укріпленої площі створити порожній простір на товщину стіни, лишивши лише невеличкий фундамент, який, на жаль, годі було б відірвати від землі. У цьому порожньому просторі я завжди уявляв собі, і ледве чи безпідставно, найкраще місце перебування для мене. Висіти на цьому склепінні, підтягатися вгору, сповзати вниз, перекидатися й знову чути ґрунт під ногами — і всі ці гри виробляти дослівно на тілі укріпленої площі, але й разом не в її дійсному просторі, мати змогу уникати укріпленої площі, дати очам відпочити від неї, відсунути радість оглядати її на пізнішу годину і разом з тим не мусіти відмовлятися від неї, а дослівно міцно тримати її в кігтях, усе це неможливе, коли маєш тільки один звичайний відкритий вхід до неї; а передусім мати змогу охороняти її, і за втрату можливості бачити її бути так винагородженим, що, напевно, коли постало б питання вибору місця перебування — на площі чи в порожньому просторі, треба було обрати цей останній на все життя, лише там блукати навколо й охороняти укріплену площу. Тоді не було б жадних шерехів у стінах, жадних нахабних прокопувань аж до площі, тоді на ній забезпечений був би мир, і я тоді не прислухався б з огидою до копання дріб'язку, а з захопленням до чого іншого, що тепер зовсім вислизає від мене: до шелесту тиші на укріпленій площі.

Але все це, таке гарне, зараз відсутнє, і я мушу братися до праці, належало б майже радіти, що ця праця безпосередньо стосується укріпленої площі, бо це окрилює мене. Я потребую, розуміється, як виявляється далі, застосування усіх своїх сил до цієї

праці, яка спочатку здавалася зовсім незначною. Я вислухую тепер стіну укріпленої площі, і хоч де слухав би, угорі й унизу, у стінах чи на підлозі — скрізь, скрізь той самий шерех. А скільки часу, скільки напруження вимагає це довге вислуховання уривчастого шереху. Якусь утіху для самоомани при бажанні можна знайти в тому, що тут, на укріпленій площі, коли віддаляєш вухо від підлоги, на відміну від проходів, завдяки величині площі нічого не чути. Лише для відпочинку, для самоопанування я роблю часто таку спробу: напружено слухаю і почуваю себе щасливим, як нічого не чую. Та, однаке, що ж сталося? Перед цим явищем цілковито безсилі мої перші пояснення. Але й інші пояснення, що напрошуються мені, доводиться відкинути. Можна б припустити, ніби те, що я чую, і є саме робота дріб'язку. Але це суперечило б усьому моєму досвідові; не можу ж я раптом почути те, чого ніколи не чув, хоч воно завжди існувало. Можливо, моя вразливість до порушень спокою в норі з роками зросла, але слух зовсім не став гостріший. У тому то й особливість дрібноти, що її не чуєш. Інакше хіба стерпів би його? Ризикуючи вмерти з голоду, я винищив би його дотла. А може (ця думка прокидається в мені), йдеться тут про тварину, якої я ще не знаю. Це можливе. Правда, я вже давно й досить пильно спостерігаю життя тут, під землею, але світ такий різноманітний, і поганих несподіванок ніколи не бракує. Та це не могла б бути поодиноким твариною, це мусіла б бути велика зграя, що раптом увірвалася в мої володіння, велика зграя малих тварин, які, тому що їх чути, видно, більші від дрібноти, але незначно більші, бо шерех від їхньої праці сам із себе незначний. Отже, це могли б бути невідомі тварини, якась зграя в мандрівці, вони проходять побіч, заважають мені, але їх похід скоро скінчиться. Таким чином я міг би, властиво, чекати й не мусів би, зрештою, завдавати собі зайвої праці. Та коли це невідомі тварини, то чому я їх не бачив? Я копав уже кілька разів, щоб упіймати хоч одну з них, але жадної не знайшов. Мені починає здаватися, що, можливо, це зовсім дрібні тварини, багато менші від тих, яких я знаю, лише шум, який вони здійсмають, більший. Тому я беруся досліджувати викопану землю, підкидаю грудки вгору, щоб вони розпадалися на найдрібніші часточки, але спричинників шереху не знаходжу. Та поступово я усвідомлюю, що такими малими випадковими копаннями ні до чого не дійдеш, я лише руйную стіни своєї нори, рию з поспіхом то тут, то там, не маю часу закидати ями, у багатьох місцях уже згромадилися купи землі, які перешкоджають ходити й бачити. Звичайно, це другорядні клопоти, я тепер не можу ні ходити по норі, ні оглядатися навколо, ні відпочивати, часто вже засинаю в якійсь ямі при праці, уп'явшись однією лапою в землю вгорі, хотівши в півсні вирвати шматок її. Тепер я вирішую змінити методу праці. Копатиму в напрямі шуму справжню велику нору і доти не перестану копати, доки, незалежно від усіх теорій, не знайду справжню причину звуків. Тоді я усуну її, як вистачить мені сили, як ні — бодай знатиму напевно, в чому справа. Ця певність принесе мені заспокоєння або розпач, але що б там не було, це рішення безсумнівно вірне. Усе, що я досі робив, сталося з поспіху, я був схвилований поверненням, ще не звільнився від тривоги зовнішнього світу, ще не цілком заспокоєний перебуванням у своїй хаті, перечулений тим, що так довго не міг бачити її, тепер маю

будь-що прийти до пам'яті з цим дивним явищем. Що ж сталося? Легке сичання, чути лише з довгими паузами, до якого, не можу сказати, що можна звикнути, ні, звикнути до такого не можна, але його, покищо не застосовуючи якихось заходів, можна деякий час спостерігати, тобто кожних пару годин принагідно прислухатися й терпляче реєструвати наслідки, а не так, як я соваюся вухом уздовж стіни і майже кожного разу, як почую шерех, рию землю, не для того, щоб знайти щось, а лише щоб затамувати внутрішній неспокій. Тепер, сподіваюся, буде інакше. І знову ж таки не сподіваюся — як в обуренні проти самого себе признаюся, лежачи з заплющеними очима, — бо неспокій вібрає в мені так само, як і кілька годин тому, і якби не стримував мене розум, я, мабуть, найлюбіше почав би на будь-якому місці, байдуже, чути там щось чи ні, отупіло, затято копати лише заради самого копання, уже майже на подобу тієї дрібноти, яка або копає зовсім безглуздо, або тому, що жере землю. Новий розумний план приваблює й не приваблює мене. Нема як перечити проти нього, принаймні я не знаходжу жадного заперечення, він мусить, наскільки я розумію, привести до мети. А проте, по суті я в нього не вірю, вірю в нього так мало, що навіть не боюсь від нього жахливих наслідків, навіть не вірю в його жахливі наслідки, бо здається мені, що я вже з першої появи шереху думав про таке послідовне копання, і лише тому, що не мав до нього жадного довір'я, досі не починав. Проте, я звичайно почну копати, мені не лишається іншого виходу, але почну не відразу, а трохи зажду з цією працею. Якщо розум має з честю перемогти, це напевно станеться, але я не хапатимуся з працею. У кожному разі я наперед напавлю шкоди, яких завдав норі розкопуванням; це коштуватиме немало часу, але воно конче потрібне; коли нове копання справді має довести до мети, воно буде, мабуть, довге, коли ж не має довести до жадної мети, воно буде безконечне; за всіх обставин ця праця означає тривале перебування за межами нори, не таке неприємне, як те, що в зовнішньому світі, я зможу, як захочу перервати працю і прийти відвідати свій дім, а коли навіть не робити й цього, повітря з укріпленої площі доходитиме до мене й огортатиме мене при праці, але так чи так це означає віддалення від нори й залишення її на поталу невідомої долі, тому я хочу залишити за собою житло в доброму порядку, не може того бути, щоб я, що борюся за його спокій, сам ушкодив його й негайно ж не відновив. Тож почну я працю з загортання землі в ями, працю, яку добре знаю, яку безліч разів, майже без усвідомлення як працю, виконував, яку, особливо що стосується останнього пресування й вигладжування, — це не просто собі самовихваляння, а чиста правда, — можу виконувати досконало. Але цього разу мені буде важко, я розгублений, весь час у праці притискаю вухо до стіни й наслухаю, і лишаю розсипатися в проході ледве зібрану до купи землю. Останню ж, причепурювальну працю, що вимагає особливо пильної уваги, я ледве чи й зможу виконати. Лишаються огидні горби, розколини, що заважають, не може бути й мови про те, щоб і в цілому попередній вигин так підлатаної стіни не вимагав нового покращення. Я пробую втішати себе тим, що це тимчасова праця. Коли ж повернуся й установиться спокій, я все уліпшуватиму остаточно, тоді все вдасться зробити в одну мить. Ба в казках усе робиться одним махом, і до казок належить ця моя втіха. Ліпше

було б відразу доконати остаточну працю, було б багато корисніше, ніж безнастанно її переривати, подаватися блукати по проходах й установлювати нові місця шереху, що, виявляється, дуже легко, бо не треба нічого більше, як зупинитися на першому—ліпшому місці й слухати. І я роблю ще низку непотрібних відкрить. Іноді здається мені, ніби шум припинився; а він робить великі паузи, іноді не почуєш одного такого сичання, бо занадто стукає власна кров у вухах, тоді сполучаються дві паузи до купи, і якусь хвилину здається, що сичання скінчилося назавжди. Тоді не наслухаєш більше, зриваєшся з місця, усе життя перевертається, наче б відкрилося джерело, з якого в нору вливається тиша. Спочатку не хочеш повірити в своє відкриття, шукаєш когонебудь, кому його відразу без вагання міг би довірити, чвалом мчиш на укріплену площу, пригадуєш, що всією своєю істотою прокинувся до нового життя, що давно нічого не їв, виринаєш що-небудь з напівзасипаних землею запасів й жадібно хапаєш, ще біжучи до місця неймовірного відкриття, хочеться насамперед лише побіжно, лише поверхово, одночасно ївши, переконатися ще раз, слухаєш, але кляте слухання негайно доводить, що ганебно помилився, незмінно сичить там, деś на великій віддалі. І випльовуєш їжу, хотів би її втоптати в землю, і повертаєшся до своєї праці, не знаючи навіть, до якої, кудись, де здається вона потрібна, а таких місць є досить, починаєш механічно щось робити, так, ніби тільки тому, що прийшов доглядач і мусиш перед ним грати комедію. Але ледве хвилину так попрацюєш, як може статися, що зробиш нове відкриття. Шерех, здається, посилився, звичайно, посилився не дуже, завжди йдеться про найменші відміни, а все ж трохи посилився, виразно помітно на вухо. І це посилення здається наближенням; багато виразніше, ніж чуєш посилення, дослівно бачиш крок, яким воно наближається. Відскакуєш від стіни, намагаєшся поглядом охопити всі можливості, які стануться у висліді цього відкриття. Маєш почуття, наче б, властиво, ніколи не споруджував нори для оборони проти нападу, намір, правда, був, але, всупереч усьому досвідові, небезпека нападу й засоби захисту здавалися дуже далекими, а як і не далекими (як би це мало бути!), то за своїм значенням багато нижче супроти устаткування для мирного життя, якому з цієї причини в норі всюди надавано переваги. Багато чого могло б бути устатковане в цьому напрямі без зміни основного плану, але все це незрозумілим чином прогаяне. За останні роки я мав багато щастя, воно розбестило мене; правда, я був неспокійний, але неспокійний у щасті нічого не вартий.

Що тепер насамперед належало зробити — це докладно оглянути нору з погляду всіх небезпек, які можна уявити, виробити оборонний і відповідний йому будівельний план і потім відразу, бадьоро, по-юнацькому починати працю. Це була б конечна праця, для якої, принагідно треба сказати, вже занадто пізно, але конечна була б саме вона, а не копання де трапиться великої розвідної діри, яка по суті мала б лише одну мету: усіма силами відвести мене безборонного на шукання небезпеки в безглуздому переляку, що вона надто скоро спостигне мене. Раптом я перестаю розуміти сенс свого попереднього плану. Я не бачу ні краплини розуму в тому, що зрозуміле було раніше, знову залишаю працю й перестаю прислухатися, тепер я не хочу відкривати ніяких

нових посилень, вистачить мені відкрити, лишаю все і був би задоволений, якби заспокоїти суперечності, які терзають мене. Знову дозволяю проходам вести себе, іду до найвіддаленіших, ще не бачених після повернення, зовсім не торканих копанням моїх лап, тиша яких порушується моєю появою й знову западає за мною. Але я не піддаюся їй, я поспішаю далі, зовсім не знаючи, чого шукаю, мабуть, тільки відстрочки. Я блукаю так далеко, що доходжу аж до лабіринту, мене вабить послухати через мохову покришку; такі далекі речі, такі далекі особливо під цю пору цікавлять мене. Я протискаюся аж до верху й наслухаю. Глибока тиша; як гарно тут, ніхто там нагорі не турбується моєю корою, кожен має свої справи, які не мають жадного стосунку до мене; як я спромігся досягнути цього! Тут, коло мохової покришки, мабуть, єдине тепер місце в моїй норі, де я міг би годинами даремно прислухатися. — Цілковита зміна становища в моїй норі, колишнє місце небезпеки стало місцем спокою, а головна площа втягнена в галас світу і його небезпек. А воно ще гірше, і тут у дійсності немає спокою, ніщо тут не змінилося, тиха чи голосна небезпека чигає, як і раніше над мохом, але я став невразливий на неї, надто заволоділо мною сичання в моїх стінах. Чи заволоділо воно мною? Воно посилюється, наближається, а я тим часом протискаюся через лабіринт й укладаюся тут угорі, під мохом, наче б я вже тому сичанню залишаю свій дім, задоволений, що бодай тут угорі маю трохи спокою. Тому сичанню? Хіба я вже здобувся на нове переконання про причини шуму? Адже шум доходить з нір, що їх рие дріб'язок? Хіба не така моя думка? Її я, здається ще не змінив. І коли він походить не безпосередньо від тих нор, то принаймні посередньо. Коли ж шум і зовсім з ними не пов'язаний, тоді нічого наперед не можна припускати і треба чекати, доки причина, може, знайдеться або сама себе виявить. З припущеннями, звичайно, можна гратися й далі, наприклад, припустити, що десь далеко пробилася вода, те, що тут здається свистом і сичанням, — насправді плюскіт. Але, поминаючи те, що я в цьому відношенні не маю жадного досвіду — ґрунтову воду, знайдену тут спочатку, я відвів, і вона в цьому піскуватому ґрунті більше не появлялася, — поминаючи все те, це таки сичання і аж ніяк не плюскіт. Але нічого не можуть допомогти намови до заспокоєння, сила уяви не хоче заспокоїтися, і я приходжу до переконання — даремно вдаватися до самозаспокоєння, — що сичання походить від тварини, і то не від багатьох малих, а від однієї великої. Не одне промовляє проти цього припущення. Те, що шерех чути скрізь і завжди однакової сили, крім того, він рівномірний вдень і вночі. Тим то спершу приходиться на думку наявність багатьох малих тварин, але тому що при копанні я мусів їх знайти і не знайшов, лишається єдине припущення існування однієї великої тварини. При чому те, що ніби суперечить такому припущенню, робить його небезпечним понад усі можливості уяви. Лише тому я й боронився проти цього припущення. Тепер я зрікаюся своєї самоомани. Уже давно я ношуся з думкою, що цей звук чути навіть на великій віддалі тому, що тварина працює несамовито, вона просувається так швидко в землі, як ходак іде вільним кроком, земля дрижить від її копання, навіть коли тварина перестає копати, і це дрижання й звуки від її копання на великій віддалі зливаються в одне, і я, до кого доходить лише останній відгук, чую його всюди рівномірно. Тут має

значення й те, що тварина прямує не до мене, тому шум лишається незмінним; правдоподібно вона має свій план, якого я не розумію, лише припускаю, що тварина — при тому я зовсім не хочу запевняти, що вона знає про мене, — з того часу, як я спостерігаю її, вже обтягнула мене кількома колами. Багато клопоту завдає мені характер шуму — сичання чи свист. Коли я сам порпаюся в землі й копаю, звуки бувають зовсім інакші. Сичання я можу пояснювати лише тим, що головне знаряддя тварини не кігті, якими вона, можливо, лише допомагає, а паша або хобот, які, при їх величезній силі, мають ще якісь гостряки. Мабуть, вона свердлить одним могутнім ударом рила в землю й викидає великі шматки, у цей час я не чую нічого, це пауза, потім вона втягує повітря для нового удару. Це втягування повітря, що мусить бути таким шумом, від якого стрясається земля, не лише від сили тварини, а й від її поспіху, від її робочого завзяття; цей шум я чую потім як тихе сичання. Зовсім незрозумілою лишається для мене все таки її здібність безупинно працювати; можливо, що малі паузи дають їй також нагоду для короткого відпочинку, але справжнього, великого відпочинку, очевидно, ще не було; вона копає день і ніч, завжди з однаковою силою й завзяттям, з прискорено виконуваним планом перед очима, на здійснення якого вона має всі дані. Що ж, такого ворога я не міг сподіватися. Але, поминаючи його особливості, тепер усе ж трапилося щось таке, чого я, властиво, завжди мав би боятися, щось, проти чого завжди мав би бути готовим: хтось іде сюди! Як воно так, що так довго моє життя пливло тихо й щасливо? Хто керував шляхами ворогів, щоб вони великими дугами оминали мій маєток? Чому я так довго був у безпеці, щоб тепер так перелякатися? Що важать усі дрібні небезпеки, в обміркуванні яких я тратив свій час, супроти цієї однієї? Чи сподівався я, будучи власником своєї нори, мати перевагу сил над кожним, хто прийде? Саме як власник цього великого твору я, розуміється, безборонний проти кожного серйозного нападу. Щастя володіння ним розбестило мене, вразливість мого житла стала й моєю вразливістю, його ушкодження болять мені, наче це ушкодження мене самого. Саме це я й мусів би передбачити, думати не лише про свою власну оборону — а як поверхово й безуспішно робив я навіть і це, — а про оборону нори. Передусім треба було б потурбуватися тим, щоб окремі частини нори і, можливо, більше окремих частин, на випадок чийогось нападу, можна було б відокремити обвалами землі, які можна було б здійснити в найкоротший час, від менш загрожених частин, і то такими масами землі й так ефективно відокремити, щоб напасник навіть не догадувався, що тільки далі починається справжня нора. Більше того, ці обвали землі мусили б бути здатними не лише приховати нору, а й поховати під собою напасника. Я не зробив для чогось подібного найменшої спроби, нічого, зовсім нічого не зроблено в цьому напрямі, я був легковажний, як дитина, роки свого змужніння я провів у дитячих іграшках, навіть з думками про небезпеку я тільки грався, думати по-справжньому про загрозу великої небезпеки я не поспішав. А пересторог не бракувало.

Проте чогось, що дорівнювало б теперішньому, ще все таки не було, щоправда, щось подібне трапилося, коли я починав копати свою нору. Головна відміна тут у тому,

що то були лише початкові часи копання... Я працював тоді, достоту як недосвідчений учень, ще на першому проході, лабіринт був заплямований лише в загальних рисах, одну малу площу я вже був видовбав, але розміром й обробкою стін вона зовсім не вдалася, коротко кажучи, усе було в такому початковому стані, що взагалі могло розглядатися як щось таке, що, якби урвався терпець, можна було без великої шкоди й зовсім залишити. Тоді сталося так, що я під час однієї перерви в праці — я в своєму житті завжди робив багато перерв у праці — лежав між своїми купами землі й раптом почув здалеку шум. Молодий ще тоді, я не так злякався, як зацікавився тим шумом. Я припинив працю й переключився на слухання, все таки я слухав, а не побіг нагору під мох, щоб там заховатися й нічого не чути, тут я бодай слухав. Я міг виразно розрізняти, що йшлося про копання, подібне до мого, воно звучало значно слабше, але не можна було знати, як розрахувати віддаль до нього. Я відчував напруження, але був холодний і спокійний. Може, я в чужій норі, подумалося мені, і власник її тепер прокопується до мене. Якби я переконався в правильності цього припущення, я усунувся б, бо ніколи не мав жадоби до захоплень і не мав охоти нападати. Щоправда, я був ще молодий, не мав власної норі, міг холодно й спокійно чекати. Та й дальший перебіг подій не приніс мені особливого хвилювання, лише важко було встановити місце копання. Якби той, що там копав, дійсно намагався добитися до мене, почувши, що я копаю, то коли він змінив напрям, трудно було збагнути: чи, перервавши роботу, я позбавив його орієнтації, чи сталося це тому, що він сам змінив свій намір. А можливо, що я взагалі помилився, і він ніколи не прямував просто на мене, у кожному разі шум ще якийсь час посилювався, наче б він наближався; я ж, будучи тоді ще юнаком, зовсім не виявив би незадоволення, раптом побачивши копача з землі, але нічого подібного не трапилося, з якогось часу копання почало слабнути, наче б копач поступово звернув з свого попереднього напрямку, а потім воно й зовсім припинилося, наче б він вирішив повернутися цілком у протилежний напрям і відсувався від мене в далечінь. Я ще довго прислухався до нього в тиші, перш ніж відновив свою працю. Так, це попередження було досить виразне, але я його скоро забув, і воно ледве чи мало якийсь вплив на мої будівельні плани.

Між тоді й тепер лежить доба мого змушнення, але чи не виглядає воно так, що за цей час ніщо не змінилося, я все ще роблю великі перерви в праці й прислухаюся до стіни, а копач знову змінив свій напрям, він повертається, йде назад з своєї подорожі, він припускає, що полишив мені досить часу на приготування прийняти його. А в мене все влаштоване гірше, ніж було тоді, стоїть ось велика споруда, безборонна, а я вже зовсім не хлопчак-учень, а старий архітект, і сили, які ще лишилися мені, коли надходить вирішальна мить, відмовляються служити мені, та хоч який я старий, мені здається, що радо хотів би бути ще старшим, ніж тепер, щоб уже не міг підвестися зі свого місця відпочинку під мохом. Але в дійсності я таки не витримую тут, підводжусь й жену знову вниз до будинку, наче б, замість відпочинку, тут опанували мене нові турботи. Як воно стоїть справа тепер? Чи послабло сичання? Ні, воно посилювалося. Я слухаю в десятих перших-ліпших місцях і виразно зауважую оману, сипання лишилося таке саме, ніщо не змінилося. Там, потойбіч, немає жадних змін, там спокійно, там не

зважають на час, а тут кожної хвилини здригаєшся в слуханні. Я знову повертаюся довгим шляхом до укріпленої площі, усе навколо здається мені стривоженим, дивиться на мене й потім відразу відвертається, щоб не заважати мені, але далі знову напружується, щоб вичитати з мого обличчя рятівне рішення. Я ж хитаю головою, бо не маю ніякого. Я не йду й до головної площі, щоб там заходитися коло виконання якогось плану. Проходячи повз те місце, де я почав копати дослідну нору, перевіряю його ще раз, це було таки добре місце, нора йшла в тому напрямі, де міститься більшість повітряних каналів, які дуже улегшували б мою працю, можливо, я й зовсім не мусів би далеко копати, не мусів би довго докопуватися до причин шуму, може, вистачило б послухати в повітряних каналах. Але ніякі переконування не мають досить сили, щоб підбадьорити мене до цієї праці. Щоб ця нора мала принести мені певність? Я дійшов уже до того, що не хочу ніякої певності. На укріпленій площі я вибираю гарний шматок облупленого червоного м'яса й залажу з ним в одну з куп землі, тут принаймні буде тиша, якщо взагалі тут можлива десь тиша. Я лижу й ласую м'ясом, думаю по черзі то про невідому тварину, що в далині снує свій шлях, то знову про те, що я, доки ще маю змогу, повинен би якнайбільше споживати свої запаси. Цей останній, мабуть, єдиний здійснений план, який я ще можу мати. Поза тим я намагаюся відгадати план невідомої тварини. Мандрує вона чи працює над будовою власної нори? Якби це мандрівка, може, вдалося б порозумітися з нею. Якщо вона справді проб'ється до мене, я дам їй дещо з своїх запасів, і вона піде геть. Сидячи в своїй купі землі, я звичайно можу мріяти про що завгодно, навіть про порозуміння, хоч і добре знаю, що чогось подібного не буває і що ми в ту ж мить, коли побачимо один одного, ба коли лише почуємо один одного зблизька, відразу ж безтямно, жоден пізніше, жоден раніше, з новим, іншим голодом, хоча були б і зовсім не голодні, виставимо один проти одного кігті й зуби. І як завжди, так і тут, з повним правом, бо хто ж, хай би він був і в мандрівці, не змінив би своєї подорожі і планів на майбутнє? А може, тварина копає в своїй власній норі, тоді годі й мріяти про порозуміння. Навіть якби це була така дивна тварина, нора якої могла б витримувати сусідство, не може витримувати моя нора, у всякому разі вона не витримує сусідства, яке чути. Під цю пору тварина здається дуже далеко, якби вона ще хоч трохи віддалилася, зник би, розуміється, й шум, може, тоді знову було б так добре, як за давніх часів, і все це було б тільки поганим, але благодійним досвідом, він спонукував би мене до найрізноманітніших уліпшень; коли я маю спокій і небезпека не загрожує безпосередньо, тоді я ще досить здібний до різної великої праці, може, тварина, з уваги на величезні можливості, які вона, здається, має при своїх силах, відмовиться від поширення своєї нори в напрямі моєї й знайде собі відшкодування в іншому напрямі. І цього теж годі домогтися в переговорах, воно станеться або з власного рішення тварини, або з примусу від застосованих мною заходів. В обох випадках вирішальним буде питання, чи і що тварина знає про мене. Чим далі я думаю над цим, тим неймовірнішим здається мені, щоб тварина взагалі почула мене; можливе, хоч і трудно собі це уявити, що вона якимось іншим шляхом довідалася про мене, але чути мене

вона таки не могла. Доки я нічого про неї не знав, вона взагалі не могла мене чути, бо я тримався тут тихо, немає нічого тихшого від повернення до нори; потім, коли я копав у різних місцях, дослухаючися, вона могла б чути мене, хоч мій спосіб копання не викликає великого шуму; але коли б вона мене почула, я теж мусів би дещо помітити, при праці вона мусіла б бодай частіше зупинятися й наслухати... Але все лишалося незмінним...

Переклад: Іван Кошелівець